En publicists perspektiv på den tekniska utvecklingen

Av Mats Svegfors

Under några dagar kring jul- och nyårshelgen 1993 fylldes nyhetsutrymmet i tidningar, radio och TV av inslag om den stora brokonflikten. Skulle regeringen säga definitivt ja till byggandet av Öresundsbron? Regeringen Bildt närmade sig det slutliga avgörandet i brofrågan. Samma sak riskerade att hända igen som hade hänt 15 år tidigare, då i kärnkraftsfrågan. Den borgerliga regeringen hade då spruckit på en stor teknikfråga. En ny borgerlig regering var på väg att göra det igen.

Men historien upprepade sig inte, inte fullt ut. Olof Johansson lämnade regeringen men centern blev kvar. Klartecken gavs för brobygget. Och ett av vår tids största infrastrukturprojekt kunde börja förverkligas.

Den politiska frågan tillmättes utomordentligt stor betydelse i medierna. Men när väl det politiska beslutet var fattat falnade medieintresset. Och allt sedan dess har intresset varit relativt lågt. Emellanåt har det gjorts reportage om att "det stora projektet" håller på att förverkligas. Men knappast någon uppmärksamhet har riktats mot projektet som sådant, mot det tekniska projektet "Öresundsbron". De framsteg som har gjorts såväl när det gäller betong- som stålbyggnadsteknik har förblivit oomnämnda i medierna.

Varför tilldrar sig de politiska aspekterna på broprojektet så stort intresse? Och varför är Öresundsbron som teknikprojekt en ickenyhet?

Nyhetsvärderingen i moderna massmedier bestäms i ett intrikat samspel mellan externa krafter, enkannerligen mediekonsumenternas efterfrågan och konkurrensen på mediemarknaden, och interna krafter i medieföretagen.

Mycket har skrivits om hur innehållet i nyhetsrapporteringen och hur mediestruk-

turen förändras till följd av en snabbt tilltagande mediekonkurrens. I det följande skall jag huvudsakligen uppehålla mig vid de inre krafterna i medierna och hur de påverkar rapporteringen.

Den dominerande interna kraft som påverkar svensk nyhetsrapportering utgörs av en förhållandevis homogen redaktionell kultur. Denna kan jämföras med en intern företagskultur men är något mer än blott en företagskultur; den är annorlunda såtillvida att det inte blott handlar om ett företags utan om en hel branschs kultur.

I viss mån finns säkert sådana branschkulturer på andra områden än inom medierna. Men den specifika branschkulturen är mer utvecklad på medieområdet än annorstädes. Bakgrunden härtill står att finna i karaktären hos de journalistiska och publicistiska fälten.

Begreppet "fält" är hämtat från den franske sociologen Pierre Bourdieus kultursociologi. Med det journalistiska fältet syftar jag på det yrkesområde som omfattar de vanliga journalistiska befattningarna: reporter, redigerare och arbetsledare. Med det publicistiska fältet syftar jag på det yrkes- och verksamhetsområde som omfattar ledande befattningar inom medieföretagen men också mer fristående positioner som intas av exempelvis självständiga kolumnister och kommentatorer i ledande allmänmedier.

Fortsättningsvis kommer jag huvudsakligen att uppehålla mig vid det journalistiska fältet. Skälet härtill är att det konkreta innehållet i det som förmedlas av tidningar, radio och TV i allt väsentligt bestäms av det dagliga arbete som utförs av de anställda journalisterna på landets redaktioner. Visst kan man rent teoretiskt tänka sig att en tidningsägare, en chefredaktör eller en chef i ett etermedieföretag beordrar förskjutning av tyngdpunkten i den verksamhet hans eller hennes redaktion driver. Men verkligheten är inte sådan att nyhetsjournalistiken styrs på det sättet. Inom *Svenska Dagbladets* redaktion fattas dagligen cirka 200 enskilda publiceringsbeslut. I mycket ringa utsträckning styrs dessa beslut, eller kan styras, av direktiv uppifrån. Det är den kunskap, de föreställningar om verkligheten och de värderingar som finns i redaktionen som väsentligen bestämmer besluten. Med en term hämtad från Pierre Bourdieu kan man sammanfattande kalla dessa kunskaper och värderingar för det "kulturella kapital" som har värde på landets nyhetsredaktioner.

Om man rätt skall förstå vad som händer i den dagliga redaktionella verksamheten, dvs på det journalistiska fältet, måste man inse att det inte bara i en allmän bourdieusk mening är ett fält. I den journalistiska karriärgången finns starka krafter som verkar för en homogenisering av journalistkåren. Den nyutbildade journalisten tillbringar regelmässigt några år i en vikariecirkus som väsentligen betingas av den svenska arbetsmarknadslagstiftningen. Om ett vikariat varar längre än elva månader – eller en vikarie inom loppet av 24 månader är vikarie på en och samma redaktion mer än elva månader – får vikarien ett partiellt anställningsskydd. Detta medför att vikariat regelmässigt begränsas just till elva månader. Vikariat är samtidigt ett viktigt inslag i dagsmediernas sätt att organisera arbetet genom att det i princip handlar om konti-

nuerlig verksamhet: sju dagar i veckan, 52 veckor om året. Semesterperioden kräver vikarier, längre ledigheter såsom föräldraledighet likaså.

Den unga journalisten börjar alltså sin yrkesverksamhet genom att gå från redaktion till redaktion, från medium till medium. Han eller hon integreras i en kultur som omspänner mer än ett enskilt medieföretags nyhetsredaktion. Men vikariegången bidrar också till att vidmakthålla denna integrerade kultur.

Med detta är inte sagt att denna interna, kulturellt integrerande kraft ensam bestämmer mediernas innehåll. Den ökande mediekonkurrensen som extern kraft i medievärlden, tenderar nu att leda till en tilltagande segmentering. Värderingar och förhållningssätt är alltjämt förhållandevis enhetliga på det journalistiska fältet. Men efter att vi under lång tid har rört oss mot en ökande homogenisering vänds sannolikt nu utvecklingen. Mediekonkurrensen och den tilltagande fragmenteringen på mediemarknaden börjar lösa upp mediesektorns enhetskultur. Olika tidningar och olika etermediekanaler söker sig var och en mot sin marknad. Differentieringen avtar inte längre; den tilltar. Men detta är något som först nu börjar ske på allvar. Än så länge är vi kvar i det gamla samhället med dess redaktionella enhetskultur. Och det kommer att ta mycket lång tid innan den mediala enhetskulturen faktiskt är uppbruten.

Vad karaktäriserar då denna kultur, dvs det journalistiska fältet? Vilka värden och föreställningar dominerar där? Vilken vikt tilldelas tekniken när det gäller att bestämma samhällsutvecklingen?

För det följande resonemanget utnyttjar jag intervjuer som jag har utfört med ett urval medarbetare inom *Svenska Dagbladets* redaktion. Jag vill understryka att inga vetenskapliga krav av något slag tillfredsställs av denna mycket begränsade intervjuundersökning. Såväl metodik, urval, tolkning och inte minst min egen position som chef för dem gör att all vetenskaplighet går förlorad. Däremot får intervjuerna värde genom att jag under en rätt lång följd av år har arbetet mitt inne i en av landets stora nyhetsredaktioner och till följd därav har en egen mycket distinkt uppfattning om det journalistiska fältet. Intervjuerna har gett mig möjlighet att pröva denna uppfattning.

Journalistiken är en sluten karriär

– De flesta journalister har erfarenhet av att arbeta inom andra samhällsområden, men erfarenheten är i allmänhet kortvarig och även i övrigt begränsad. Endast undantagsvis handlar det om kvalificerad yrkesverksamhet, dvs sådan verksamhet som i sig ger andra referensramar än journalistikens egna. I de flesta fall handlar det om högst några års annan yrkesverksamhet vid ung ålder.

Journalister formas av journalistutbildningen

– I allmän debatt, också i fackdebatten, överskattas sannolikt betydelsen av journalistutbildningen. Förvisso är det sant att den är specialiserad och att den därigenom skulle kunna verka starkt homogeniserande. Sant är också att utbildningen periodvis har präglats av politiska modevågor, mindre från institutionernas sida än från studenternas. Men jämfört med andra fak-

torer, sådana som tidigare social och personlig bakgrund och senare redaktionell erfarenhet, förklarar journalistutbildningen förhållandevis lite av den redaktionella kultur som finns ute i medieföretagen.

En annan fråga är naturligtvis om journalistutbildningen skulle kunna påverka de redaktionella referensramarna. Skulle ett starkt inslag av teknik och naturvetenskap – teknikhistoria, datakunskap, statistik etc – kunna förändra svensk journalistik? Det kan naturligtvis inte uteslutas. Men journalistutbildningens innehåll har nog trots allt begränsad betydelse för det journalistiska fältet. En humanist blir inte naturvetare därför att han eller hon tvingas läsa statistik. Däremot har sannolikt urvalet vid intagningen till utbildningsinrättningarna mycket stor betydelse.

Journalistkåren har en smal utbildning och journalisterna lever i en sluten journalistvärld

– Även om de flesta journalister har begränsad yrkeserfarenhet utanför medieområdet är det nog få journalister som bara definierar sig som ett slags journalistiska hantverkare. Det är mer regel än undantag att journalister har studerat andra ämnen vid sidan av journalistutbildningen. Och även om journalistiken är ett yrke som typiskt sett sväljer sin utövare – många journalister definierar sitt arbete också som sitt personliga huvudintresse – så är innehållet i det journalistiska arbetet rent definitionsmässigt omvärldsorienterat.

Journalister är inte teknikorienterade

– Dagligen kan vi konstatera i de stora nyhetsmedierna att det tekniska perspektivet är svagt i journalistiken. Även ett inifrånperspektiv bekräftar denna bild av journalistiken som förhållandevis teknikfrämmande. Tekniska framsteg definieras sällan som nyheter. Tekniska perspektiv på stora händelser presenteras sällan. Det är ingen överdrift att påstå att landets redaktioner är utpräglade humanistiska miljöer. "Läsa skönlitteratur" är ett mycket vanligt svar på frågan om främsta fritidsintresse. *Financial Times*, *Moderna Tider* och *Newsweek* dyker ofta upp i svaren på frågan vilka tidningar och tidskrifter som läses, sällan *Science*, *Ny teknik* eller *Forskning och framsteg*. Tekniken är över huvudtaget inte särskilt närvarande i det redaktionella medvetandet. Detta innebär dock inte att teknik nödvändigtvis har en negativ laddning, snarare tvärtom. Det handlar mer om frånvaro än om antagonism.

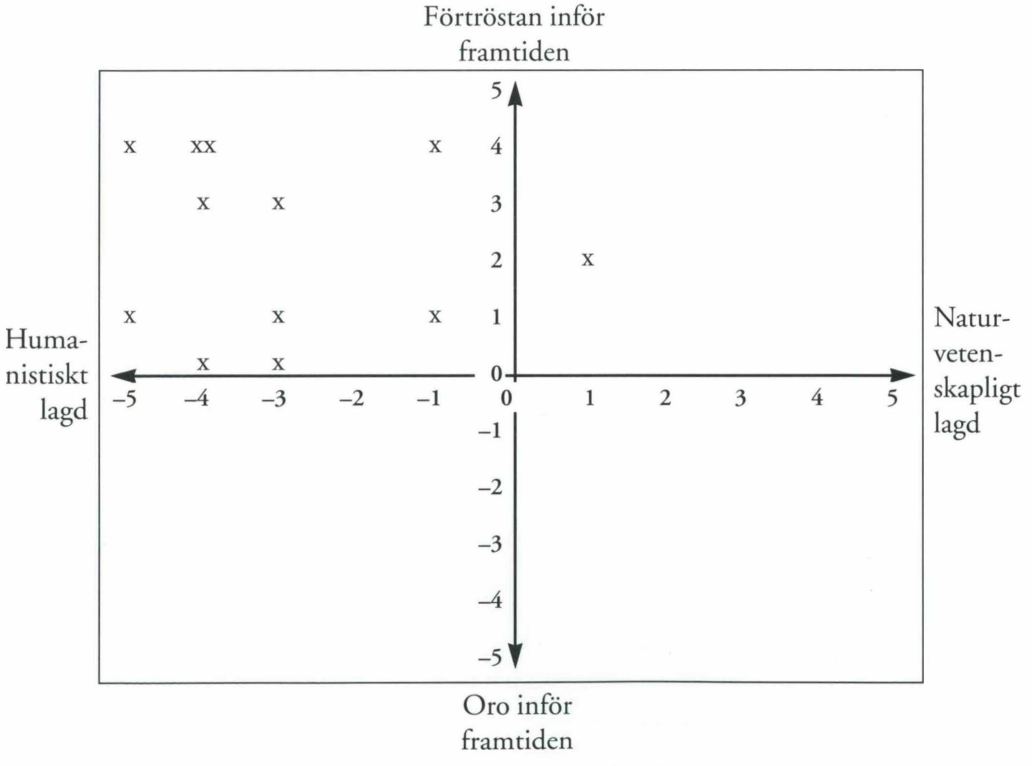
Samtidigt som det tekniska perspektivet är svagt i den redaktionella kulturen är ett systerperspektiv mycket starkt. De svenska nyhetsredaktionerna behärskas av en mycket uttalad rationalism. Detta är en allmän iakttagelse. Men det blir också mycket tydligt om man ställer frågan om vilka de viktigaste faktorerna är som bestämmer samhällsutvecklingen. Ekonomin och politiken är de omedelbara svaren. Här tunnas det humanistiska perspektivet ut. Människorna och idéerna får lämna rum för ett mer ingenjörsmässigt perspektiv.

Men den svenske journalisten är inte bara rationalist i en allmän mening. Han eller hon är det också i synen på sin egen verksamhet. Journalistiken skall behandla det viktiga, dvs det som har relevans i en orsak/verkan-syn på samhället. Om maktutövningen i politik och ekonomi bestämmer samhällsutvecklingen så är det i första hand

denna maktutövning som skall skildras. Och en allmänt omfattad föreställning är att det just är politik och ekonomi som är de viktigaste faktorerna för bestämning av samhällsutvecklingen. Även om tekniken tillerkänns en alldeles självklar direkt betydelse har tekniken inte alls samma vikt. Det räcker inte att informationsteknik – eller tidigare tågsystemet, elektriciteten och biltrafiksystemet – i sig revolutionerar samhället. Ty orsakssambandet ser inte ut så. Någon, dvs de krafter som verkar i politiken och ekonomin, driver fram de stora tekniska systemen. Då är det dessa krafter som skall uppmärksammas, inte tekniken i sig.

Denna syn bekräftas också om man direkt frågar om synen på relevansen i den journalistiska speglingen av samhället. Som svagheter anges ytlighet, brist på sammanhang, koncentration på enskildheter. Återigen urskiljer man en svensk ingenjör i den journalist som själv tror sig framförallt vara humanist. Det intressanta är inte ett enskilt kugghjul i maskineriet. Det intressanta är hur hela maskinen fungerar.

Detta intryck av ett slags dubbelhet framträder också när jag bad den grupp medarbetare på *Svenska Dagbladets* redaktion som jag intervjuade att själva placera in sig i ett diagram med de två dimensionerna

humanism/naturvetenskap och framtidstro/framtidsoro. Att döma av svaren är svenska journalister utvecklingsoptimistiska humanister. Det är en värderingskombination som nog inte är så vanligt företrädd utanför landets nyhetsredaktioner.

Journalistkåren är snävt socialt rekryterad

– Nästan hälften av de journalister som jag intervjuade uppgav själva, utan att veta att intervjun faktiskt handlade om deras tekniska referensramar, att de hade teknik eller naturvetenskap i sin familjebakgrund. "Pappa var ingenjör och mina bröder är det också." "Båda mina föräldrar är tekniska fysiker."

Möjligen är detta karaktäristiskt för dagens svenska medelklass. Den har bondesamhället tre generationer bakom sig. Men blott en generation tillbaka ligger det svenska småindustrisamhället. I föräldragenerationen var mamma hemmafru och pappa tekniker i ett privat företag, företrädesvis ett rätt litet sådant. Jag tror inte att det är särskilt djärvt att tillmäta det intellektuella förhållningssätt som den unga människan möter i sitt eget hem, hos sina föräldrar, en avgörande betydelse för hennes egen intellektuella utveckling. Det vill till om de värden, och värdeliknande referensramar, som har erövrats på så sätt skall rubbas av erfarenheter under senare utbildning. För att exemplifiera med en möjlig förändring av journalistutbildningen: vad betyder några veckors undervisning i teknikhistoria i jämförelse med präglingen mot ordning, hantverksmässig rationalitet och tjänstemannamässigt ansvarstagande under barn- och ungdomsåren?

(En fantasieggande, om än inte enbart attraktiv, reflektion skulle kunna handla om vad som händer med rationalismen i nästa generations svenska medelklass, dvs hos de unga som har vuxit upp i ett samhälle där mamma var socialassistent och pappa reklambyråtjänsteman.)

Rationalismen är den svenska journalistikens arvedel, medförd från en homogen medelklassbakgrund.

Även i ett annat avseende visar sig den synnerligen stabila medelklassindentifikationen, dvs medelklass i en mer kontinental mening av borgerlighet. På frågan om alternativt yrkesval, dvs "Vilket yrke tror Du att Du hade valt om Du inte blivit journalist?" gavs svaren: "läkare", "läkare", "jurist", "diplomat", "ämbetsman", "jurist", "riksdagsman", "något humanistiskt", "akademisk karriär", "arkitekt", "jurist" och "något inom förlagsvärlden".

Den svenske journalisten kan inte mycket om teknik, intresserar sig inte särskilt för teknik men tror samtidigt fullt och fast på tekniken, såväl den maskinmässiga som den sociala. Detta har journalisten med sig från barnsben.

Men det är naturligtvis inte bara detta som bär journalisten genom livet.

Under de senaste 25 åren har man–maskinförhållandet inom journalistiken förändrats på ett minst sagt genomgripande sätt. Dagens journalister har ett helt annat dagligt förhållande till tekniken än vad de, eller deras äldre kolleger, hade för ett kvartssekel sedan.

1975 • Sveriges tidningsredaktioner för 25 år sedan präglades av den rent mekaniska tekniken. Reportern skrev på en mekanisk skrivmaskin. Han sparade en genomslagskopia och bar iväg originalet till en sättare som "satte" texten i en blysättnings-

Illustration av Bengt Salomonson, Svenska Dagbladet.

maskin. En redigerare ritade en skiss till den färdiga tidningssidan på ett A 4-formulär. En grafiker, en ombrytare, klistrade upp avdrag av den satta texten på en pannå i samma format som den färdiga tidningssidan utifrån den sidskiss som redigeraren hade gjort. När klistrandet var klart gjordes en tryckplåt fotografiskt utifrån den klistrade sidan.

1980 • Fem år senare hade blysättningen avskaffats till förmån för datoriserad sättning. Men den handdrivna skrivmaskinen fanns kvar på många redaktioner, processen i övrigt likaså.

1985 • Ytterligare fem år senare hade direktinskrivningen börjat introduceras. Skrivmaskinerna kastades ut och i deras ställe kom dataterminalerna. Reportrarna skrev in sina texter direkt i tidningens centraldatorer. Men de handritade sidskisserna och pannåklistrandet var kvar.

1990 • Efter ytterligare fem år ersattes stordatorer och terminaler av persondatorer, sammankopplade i nätverk med servrar som noder. Datorn var inte längre bara ett skrivverktyg för journalisten utan ett multiredskap för hela det journalistiska arbetet.

1995 • När ytterligare fem år hade gått var hela den manuella ombrytningen borta. Sidorna gjordes direkt på ombrytningsterminaler av redigerande journalister.

2000 • Om ytterligare fem år, dvs inom de närmaste två åren, har ett redigeringsprogram gjort att den färdiga texten faller in på sin på förhand givna plats på tidningssidan som i princip är färdig samtidigt som den sista texten är klar. Sidan överförs sedan direkt till tryckeridatorn.

Mängder av manuella arbetsuppgifter, och mängder av jobb, har försvunnit i denna process. För 25 år sedan fanns det sättare, korrekturläsare, ombrytare och utkörare.

Nästan alla dessa jobb är idag borta från redaktionerna. Och journalistens förhållande till tekniken är totalt förändrat. Varje journalist arbetar direkt med synnerligen kvalificerad datorteknik. Journalisten är hela tiden intensivt medveten om teknikberoendet. Det hänger inte minst samman med att kraven på tidhållning i dagsjournalistik är mycket långt drivna. Även begränsade tekniska problem kan ge synnerligen stora konsekvenser. Ett datorstopp på fem minuter kan leda till att en tidning går ut i tiotusentals exemplar med en blank sida. Den avancerade elektronik som journalisten har direkt under sina fingertoppar är naturligtvis främmande för journalisten. Men medvetenheten om betydelsen av att den fungerar är mycket hög.

Dagens journalistiska arbetsuppgifter kräver också alltmer av ett slags elektronisk multikompetens. Den enskilde journalisten skall kunna använda sin dator för ordbehandling, för informationssökning, för sidredigering, för bildbehandling, för arkivering och för kommunikation. Detta är inte på något sätt unikt för journalisten. Men dels innebär det ett radikalt förändrat förhållande till tekniken för den enskilde journalisten jämfört med hur det var i den mekaniska tidsålder som inte ligger mer än ett kvartssekel tillbaka i tiden. Dels är det nog få icke tekniska arbetsuppgifter i det moderna samhället som är så omgärdade och beroende av hypermodern elektronik som journalistiken.

Den moderna journalistiken kännetecknas av ett helt nytt människa–maskinförhållande. Rimligen kommer detta att på lite sikt påverka de tekniska referensramarna på landets nyhetsredaktioner.

Den svenske journalisten är och har alltid varit en utpräglad humanist. De teoretiska kunskaperna i tekniska och naturvetenskapliga ämnen har varit dåliga.

Tveklöst har detta präglat kulturen på landets nyhetsredaktioner. Det har varit humanistiska och samhällsvetenskapliga kunskaper som har givit ställning och prestige på det journalistiska fältet; det kulturella kapitalet har inte bestått i teknisk eller naturvetenskaplig kompetens.

Sedan några år tillbaka har det kulturella kapitalet på det journalistiska fältet börjat förändras. Det hänger inte minst samman med att den teknik som kommer till användning i det konkreta arbetet på detta fält förändras på ett mycket genomgripande sätt. I stort erfars det genom den förändrade mediestrukturen. Nya medier, väsentligen starkt teknikberoende sådana, kommer till och förändrar konkurrens- och arbetsbetingelser. I det lilla, i det direkta dagliga arbetet, ser varje journalist det genom att han eller hon själv arbetar med mycket sofistikerad informationsteknik. Medvetenheten om att den egna verksamheten är helt beroende av väl fungerande modern teknologi är stor. På lite sikt kommer detta att förändra journalistiken.

Journalisten kommer att bli en synnerligen teknikmedveten humanist.